

ХУДУДЛАРИДА ИСТИҚОМАТ ҚИЛАЁТГАН АҲОЛИНИНГ ИШ БИЛАН БАНДЛИГИ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Файзиева Д.Ш. ТДИУ “Макроиқтисодий
тахлил ва прогнозлаштириш”
кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар мамлакатимиз меҳнатга лаёқатли аҳолисининг иш билан бандлигини ошириш бўйича аниқ дастурлар асосида иш олиб бориши кўрсатилган. Меҳнат ресурслари сонининг тез суъратлар билан ортиб бориши мамлакат ҳудудлари учун хос хусусият бўлиб, бу уларни иш билан таъминлаш муаммоси кўриб чиқилди ҳамда таҳлил қилинди.

Калит сўзлар. Меҳнат ресурслари, иқтисодий ислохотлар, меҳнат унумдорлиги, маҳсулоти ишлаб чиқарувчи, аҳоли сони, хизматларни бошқариш, меҳнат билан бандлик, иқтисодий таркиб.

Кириш. Аҳолини иш билан бандлигини ошириш учун мамлакатдаги меҳнат ресурслари миқдори ва тармоқлар бўйича меҳнат билан бандлиги ҳақида аниқ маълумотларга эга бўлишимиз керак. Қуйида кетирилган 1-жадвалда Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг ҳудудий таркиби бўйича маълумотлар келтирилган. Мазкур жадвалга асосан, 2013 йилда мамлакат меҳнат ресурслари сони 17814,1 минг кишини ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2018 йилда 18829,6 минг кишига тенг бўлган, ва бу кўрсаткич ушбу даврда 105,7 фоизга ортганлигини кўришимиз мумкин. Лекин яна шуни айтиш керакки, иқтисодий фаол аҳоли сони 111,2 фоизга ҳамда иқтисодиётда бандлар сони эса ушбу даврда 106 фоизга ортганлигини кўриш мумкин. Аммо шу даврда аҳоли сони 109,1 фоизга ортганлигини ҳисобга олсак, бандлик даражасининг аҳоли сонига мутаносиб равишда ўсмаётганлигини аниқлаш мумкин бўлади. Бундай ҳолат эса иқтисодиётда ишсизлик даражасининг ортиб кетишига олиб келади. Ушбу жадвал маълумотлари таҳлилидан шуни кўриш мумкинки, ҳудудлар даражасида таҳлил қилинганда аҳоли бандлиги ва иқтисодий фаол аҳоли сонининг шу даврлардаги ортиши бўйича энг юқори кўрсаткич Жиззах вилоятига тўғри келади. Энг паст кўрсаткич эса Тошкент шаҳри, Тошкент вилояти ва Бухоро вилоятлари ҳиссаларига тўғри келади. Таҳлил натижалари асосида шуни хулоса қилиб айтиш мумкинки, мамлакатдаги аҳоли сонининг ортиши билан аҳоли бандлиги ва меҳнат ресурслари кўрсаткичлари ўртасида тафовут мавжуд бўлиб, ушбу тафовут биринчидан, аҳоли сонининг ортиши бандлик кўрсаткичларининг мос равишда ортиб бормаётганлигини кўрсатади. Аксинча, иқтисодий фаол аҳоли миқдори юқори суръатлар билан ортганлигини кўришимиз мумкин.

Тадқиқот методологияси. Шунга кўра мамлакатимиз аҳолисининг иқтисодий фаоллиги бўйича таркибини таҳлил қилиб чиқиш лозим бўлади. Бу эса малакатимизда аҳолини иш билан бандлигини янада оширишга ёрдам беради. Ўтқазилган таҳлиллардан шуни кўриш мумкинки,

мамлакатимиз меҳнат ресурсларининг 2013–2018 йилларда ҳудудлар кесимидаги ўсиш суръати энг юқори бўлган ҳудудлар Сурхондарё, Қашқадарё ва Хоразм вилоятлари бўлган бўлса, ўсиш суръати паст бўлган ҳудудларга Навоий вилояти, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятларини мисол қилиб келтириш мумкин. Бу икки кўрсаткичларда номуносивблик мавжуд бўлиб, улар аҳоли сонининг ортиши бандлик ва иқтисодий фаол аҳоли сонининг ортишига мос келмаслигини кўрсатади. Бу ҳолат ҳозирги кунда мамлакатимиз аҳолисининг урбанизациялашув даражасининг ортиши билан изоҳланса, иккинчи тарафдан ушбу кўрсаткичларнинг номуносивблигини келтириб чиқармоқда.

Тадқиқот натижаси. Демак, бозор муносабатлари шароитида иқтисодиётда натижада таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш хизмат кўрсатиш ва моддий ишлаб чиқариш соҳаларини мувофиқлаштириш, меҳнат унумдорлигининг ўсиши, ишчиларни моддий ишлаб чиқариш соҳасидан хизмат кўрсатиш соҳаларига кўчиб ўтиши орқали самарали бандликни таъминлашга имкон беради.

Самарали бандлик эса шахснинг муносиб даромади, саломатлиги ва ривожланишини, шунингдек, ижтимоий меҳнат унумдорлиги ошиши асосида жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун таълим ва касб даражасининг ўсишини таъминлайди. Самарали бандлик табиий равишда эришилган тўлиқ бандликни тўлдирувчи жараён бўлиб, иккаласининг мувофиқ келиши (бирга рўй бериши) иқтисодиёт учун ижобий ҳол ҳисобланади. Иш билан тўлиқ бандлик аҳолининг 100 фоиз иш билан таъминланганлигини эмас, балки ишга эҳтиёж сезадиган ва ишлашни хоҳлайдиган шахсларнинг барчасини иш билан таъминланганлигини аңлатади.

Тахлиллар. Шундай қилиб, тўлиқ бандлик миқдор томонидан аҳолини иш билан бандлигини тахлилларида, самарали бандлик сифат томонини тавсифлайди. Меҳнат биржалари ишчи кучининг жойлашишини уюштириш билан бир вақтда уни истеъмолбоп қилиш, кишиларни касбга йўллаш, касбни ўзгартириш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш кабиларни бажариш билан ҳам шуғулланади. Мазкур органлар мурожаат қилган ишчи кучига маъқул келадиган иш турини таклиф эта олмаса улар ишсиз, деб эътироф қилинади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик меҳнатининг қишлоқ аҳолисини иш билан бандлигини оширишда муҳим омил эканлигини яна бир бор кўрсатди. Шундай экан, маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш бўйича кичик ва хусусий тадбиркорлик меҳнатига кенг йўл очиб берилиши, уларни қўллаб-қувватлаш, кредит билан таъминлаш, солиққа солиқ енгилликларини тақдим этиш каби масалаларда, айниқса, мамлакатимизда аграр соҳанинг устуворлиги (қишлоқ хўжалигига ихтисослашганлигини) ҳисобга олган ҳолда имтиёзлар белгиланиши талаб этилади. Демак, бизнингча, қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчи тадбиркорларни қўллаб-қувватлашнинг ўзига хос тизимини такомиллаштириш зарур.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, тадбиркорлар бир-биридан қайси хусусиятлари билан ажралиб туриши ва бу хусусиятлар тадбиркорлик субъектларига мослигига қараб имтиёзлар бериш кераклиги, тадбиркор келажакда ўз фаолиятини кенгайтириш ва ривожлантиришга интилиши, бу интилиш тадбиркор ва жамият учун нималар беришини аниқлаб олиш лозим. Шундай қилиб, хусусий тадбиркорлик меҳнатининг иқтисодий ривожланишини белгилаб берувчи институтционал асослари такомиллаштириш талаб этилади.

Қуйида келтирилган жадвал маълумотларига асосан, 2019 йилда Ўзбекистон аҳолисининг иқтисодиёт тармоқлари бўйича меҳнат билан бандлиги тақсмоти таҳлил қилинган (1-жадвал). Ушбу жадвалдан кўришимиз мумкинки, бугунги кунда мамлакатимизда аҳоли бандлигининг тақсмоти турли тармоқларда турлича, яъни банд бўлганларнинг 73,8 фоизи расмий секторда қолган 26,2 фоизи норасмий секторда банд эканлигини кўриш мумкин. Норасмий секторда аҳолининг иш билан бандлиги юқори бўлган Ташиш ва сақлаш тармоғида банд бўлганларнинг 70 фоизи, Ўз эҳтиёжларини таъминлаш учун ишчиларни ёлловчи уй хўжаликлари фаолияти тармоғида – 68 фоиз, Улгуржи ва чакана савдо, автомобилларни таъмирлаш тармоғида – 60 фоиз, Уй-жой ва озиқ-овқат хизматларида – 56,3 фоизни ташкил этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг ҳудудий таркиби (минг киши)¹

Ҳудудлар	2013 йил			2014 йил			2015 йил			2016йил			2017йил			2018йил			2018йил 2013 йилга нисбатан ўсиши		
	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони	Меҳнат ресурслари сони	шундан: Иқтисодий фаол аҳоли сони	Иқтисодиётда бандлар сони
Ўзбекистон Республикаси	17814,1	13163,0	12523,3	18048,0	13505,4	12818,4	18276,1	13767,7	13058,3	18488,9	14022,4	13298,4	18666,3	14357,3	13520,3	18829,6	14641,7	13273,1	105,7	111,2	106,0
Қорақалпоғистон Республикаси	996,6	650,8	610,5	1011,9	656,7	621,0	1026,6	665,4	630,0	1042,2	675,1	638,6	1054,6	688,8	647,2	1064,8	779,5	705,2	106,8	119,8	115,5
Андижон	1641,7	1279,2	1210,7	1667,9	1318,7	1245,0	1691,2	1347,3	1271,7	1709,1	1375,2	1297,7	1722,2	1404,1	1319,2	1733,3	1401,6	1266,8	105,6	109,6	104,6
Бухоро	1035,1	859,3	818,4	1045,0	868,5	823,2	1055,8	872,4	824,2	1065,4	872,4	825,3	1073,1	874,6	826,5	1077,8	887,7	810,1	104,1	103,3	99,0
Жиззах	708,8	437,3	415,1	723,0	453,0	428,4	734,7	465,4	441,4	746,1	480,8	454,8	756,2	492,6	468,2	765,7	539,4	486,6	108,0	123,3	117,2
Қашқадарё	1654,2	1130,6	1072,3	1692,5	1172,5	1108,5	1725,7	1210,0	1143,9	1758,1	1247,0	1180,9	1784,6	1296,6	1218,0	1806,8	1353,3	1222,0	109,2	119,7	114,0
Навоий	546,8	442,4	419,6	543,1	443,7	420,6	540,3	443,6	421,2	543,5	444,2	421,8	547,2	445,7	422,4	552,0	446,3	407,7	101,0	100,9	97,2
Наманган	1480,0	953,1	903,5	1492,5	989,5	937,3	1515,0	1022,1	968,8	1534,0	1057,9	1001,4	1549,5	1099,0	1034,9	1564,2	1162,6	1051,5	105,7	122,0	116,4
Самарқанд	1973,8	1433,5	1357,3	2003,8	1485,1	1402,5	2033,6	1530,6	1443,9	2058,2	1575,7	1485,1	2079,6	1629,8	1523,1	2103,4	1620,6	1463,3	106,6	113,1	107,8
Сурхондарё	1320,2	918,8	871,2	1353,0	953,5	901,5	1379,2	984,5	930,8	1403,1	1018,3	961,5	1423,9	1062,7	991,7	1442,7	1089,3	984,0	109,3	118,6	112,9
Сирдарё	448,7	357,5	342,3	456,9	366,6	349,6	464,0	369,1	350,9	470,2	368,5	352,4	475,2	371,9	353,1	480,5	390,7	354,2	107,1	109,3	103,5
Тошкент	1589,5	1291,7	1244,9	1601,9	1323,5	1272,4	1609,6	1336,0	1281,8	1617,7	1342,4	1287,6	1623,9	1360,9	1289,6	1627,2	1349,8	1227,7	102,4	104,5	98,6
Фарғона	1947,5	1504,0	1431,1	1969,5	1545,7	1462,8	1996,5	1570,9	1485,3	2016,4	1596,6	1508,3	2031,1	1630,5	1525,7	2043,1	1606,6	1451,0	104,9	106,8	101,4
Хоразм	934,2	697,5	660,4	952,2	717,8	678,6	969,8	735,5	696,0	986,7	754,7	713,3	1000,6	773,3	729,3	1013,4	786,0	711,8	108,5	112,7	107,8
Тошкент ш.	1537,0	1206,6	1165,3	1534,8	1210,1	1166,5	1534,1	1214,6	1168,1	1538,2	1213,6	1169,7	1544,6	1226,8	1171,4	1554,7	1228,3	1131,2	101,2	101,8	97,1

¹Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ёрдамчи хизматларни бошқариш ва таъминлаш, Қурилиш, Кўчмас мулк билан ишлар, қайта ишлаш саноати каби тармоқларда норасмий банд бўлган аҳоли улуши 49,8–37,6 фоизни ташкил этмоқда. Айнан норасмий секторда банд бўлган аҳоли яширин иқтисодий улушининг кескин ошишига ва унинг ривожланишига туртки бўлиб хизмат қилади.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида санаб ўтилган тармоқлардаги норасмий аҳоли бандлигини камайтириш ва уларни аста-секинлик билан расмий секторга ўтказиш ишларини жадаллаштиришга бугунги куннинг иқтисодий ривожланиши учун устувор йўналиш сифатида қараш лозим бўлади. Ушбу амалга оширилиши лозим бўлган чора-тадбирлар мамлакатимиз аҳолиси бандлигини ошириш билан бир қаторда уларнинг даромадининг ошишига ҳам хизмат қилади. Шундай бўлсада, норасмий секторда банд бўлган аҳоли қатламини расмий секторга ўтказиш ишларини олиб боришда норасмий сектордаги бандликнинг устун жиҳатларини ўрганиш ва шу жиҳатларни амалда сақлаб қолган ҳолда расмий секторга ўтказиш ишларини олиб бориш лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. Аҳоли бандлигини, айниқса профессионал коллежлар битирувчиларини таъминлашнинг аниқ чоралари ўрнатилган / Янгиликлар: бандлик. Меҳнат муҳофазаси. Миграция. (1-15 май 2017 й.) // Бандлик ва меҳнатни муҳофаза қилиш Республика илмий маркази нашри. <https://mehnat.uz>. – 14 б.
2. 2016 йилда ишчи ўринлари яратиш дастури ва Ўзбекистон Республикаси аҳолиси бандлигини таъминлаш. <https://mehnat.uz>.
3. 2017 йилда ишчи ўринлари яратиш дастури ва Ўзбекистон Республикаси аҳолиси бандлигини таъминлаш. <https://mehnat.uz>.
4. Жаҳон банки гуруҳлари ва Ўзбекистон ҳамкорлиги: Ўзбекистондаги дастурларининг қисқача шарҳи. Жаҳон банки нашр., апрель 2016 й–8б.
5. Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари Вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф таҳлили
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. www.stat.uz.
7. Ўзбекистонда меҳнат ва бандлик / Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси нашр. –Тошкент. 2016. – 32-33-б.